

Аннотація

Стаття посвячена творчеству учителя, которое рассматривается как предпосылка творчества ученика. Исследуются возможности формирования творческой личности учащегося средствами географии. На конкретных примерах показываются пути развития творческих способностей школьников.

© 2001 р.

Пліско В.І.

Київський інститут МВС

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ТВОРЧОГО ПОШУКУ У РЕГУЛЮВАННІ КОНФЛІКТНИХ СИТУАЦІЙ

Вміння управляти ситуаціями, пов'язаними із екстремальністю і небезпеками, є складовою частиною професійної підготовки працівників правоохоронних органів.

Формування у курсантів спеціальних якостей для дій у стресогенних ситуаціях має на увазі не тільки процес, у якому відпрацьовуються епізоди ситуаційних моделей, але і навчання прийняттю самостійного рішення шляхом творчого "довільного" підходу до виконання поставлених задач. Творчий метод у регулюванні ситуацій - це, перш за все, набір тактичних задумів. Вмілий швидкоплинний перехід з одного тактичного рішення до другого з використанням нетрадиційних способів вирішення задач визначає якісні здібності тих, хто займається. Підвищити рівень підготовленості курсантів до дій у складній обстановці стало метою нашого дослідження.

У службовій практиці часто результат екстремальної ситуації залежить від того, наскільки працівник правоохоронних органів здатний стало сприймати небезпеку і поряд з цим сам вміло використовує тактичні прийоми впливу. Буває, що співробітник, який вирізняється фізичними даними, через слабку психологічну мобільність не може вирішити рухову задачу, навіть не дивлячись на своєчасно вжиті заходи. Зрив задуманого може відбуватись ще на початку критичної ситуації чи в період її прояву. Тактика, яку вони використовують, прямолінійна, без перехідної ініціативи. Успішно відтворювати тактичні задуми здатна особа, яка навчена мислити творчо.

Щоб сформувати у курсантів тактику поведінки з регулювання ситуацій, необхідний тривалий процес навчання, здатний розвинути і поєднати окремі якісні характеристики: визначення творчих здібностей, швидке охоплення ситуації, вміння правильно приймати рішення, розвиток вольових зусиль. Не кожна людина в повній мірі володіє цими необхідними якостями; якщо вони і виражені, то в різній мірі. Будь-які природжені якості вимагають свого розвитку, в тому числі і за допомогою спеціального навчання. Навчання необхідно проводити диференційовано, послідовно і, в той же час, комплексно.

Наявність необхідних здібностей у вмінні регулювати небезпечні ситуації є однією з найбільш важливих якісних характеристик. Курсант, позбавлений здатності творчо вирішувати проблеми, що стосуються піймання і знешкодження злочинця, у кращому випадку може добре виконати команди у критичних ситуаціях, але він не здатний нестандартно приймати рішення і впливати на ситуацію і злочинця. Ті, у кого відсутня творча жилка, змушені сподіватись на щасливий випадок чи сприятливий збіг обставин.

Можливість розвивати творчі здібності обмежена. На заняттях з тактико-спеціальної підготовки керівнику занять /викладачу/ необхідно заповнити процес навчання різноманітними ускладнюючими умовами, ставити перед тими, хто займається, такі цілі, вирішення яких можливе лише за допомогою творчого підходу. Систему навчання слід організувати за принципом "від навички до творчості". Наприклад: двоє курсантів вчать будувати тактику поведінки із злочинцем у поєднанні з різноманітними прийомами і впливами, використовуючи для цього однакові способи і методи. Звичайно, через деякий час у них виробляється міцна навичка, але тільки у даних умовах. Потім перед тими, хто навчається, ставиться завдання виконати дію /вплив/ з такою ж ефективністю, але нестандартно /іншим способом/ і в більш короткий термін. Якщо у курсантів утвориться набір різноманітних нестандартних рішень, які за своїм ефектом є несподіваними, такими, що застають зненацька чи призводять противника до депресії, безнадії, то він в змозі вирішувати будь-які завдання, поставлені перед ним.

Процес розвитку творчих здібностей можна проводити у другому порядку, тобто в період проведення спеціальних ігор, наприклад, створювати найбільшу кількість непередбачуваних ситуацій і дій. Виконувати це бажано з умовою, що ті, хто займаються, володіють міцними навичками до протидій, але тільки у звичній обстановці, коли ніби всі варіанти апробовано і все уже відоме і знайоме. Тому перед однією групою курсантів ставиться мета створити незнайому екстремальну ситуацію, перед іншими - виконати тактичний прийом чи дію новим ефективним способом.

Вміння прийняти правильне рішення - один з якісних показників творчих здібностей людини. Кожний процес прийняття рішення передбачає наявність наступних факторів:

- керовані риси ситуації /перемінні/, тобто ситуації, в яких співробітник може керувати діями у вирішенні проблеми, яка виникла. Рівень його підготовленості дозволяє вкlastись у часові і просторові характеристики, впливати тактично /психологічно/ на інший об'єкт з урахуванням його слабо виражених нахилів і здібностей;

- вибір у прийнятті рішення, тобто процес знаходження ліній поведінки за рахунок наявних керованих перемінних. Повинно існувати не менше двох можливих ліній поведінки;

- некеровані риси ситуації /перемінні/, тобто ситуації, у яких людина не в змозі впливати на об'єкт. Їй невідомі здібності іншого, якими діями і якою поведінкою він буде відрізнятися. В цьому випадку необхідно знати про приблизну наявність кількісних і якісних некерованих характеристик ситуації, у якій пропорції вони перебувають по відношенню до керованих характеристик /перемінних/; наявність внутрішніх і зовнішніх обмежень, що впливають на значення керованих і некерованих рис ситуації. Внутрішньо - у якій мірі у ситуації, що виникла, проявляється психологічна напруженість у "співробітника і злочинця", яка впливає на увесь процес рухової поведінки. За допомогою зовнішніх обмежень можна послабити чи зробити більш керованими "некеровані риси процесу"; можливі результати, які залежать як від вибору у прийнятті рішень, так і від наявності в ситуації некерованих рис у момент її прояву.

Успіх залежить від того, наскільки вміло той, хто навчається, розрахує задане співвідношення між керованими і некерованими компонентами процесу. У випадку проблемної ситуації особа, яка приймає рішення, спочатку повинна скласти уявлення про проблему, а потім вже спробувати знайти рішення цієї "змодельованої" проблеми. Якщо модель проблеми і відтворені у відповідності з нею розрахунки виявляться неправильними, то рішення може не принести бажаних результатів, приведе до негативних результатів. Фактори, які формують процес прийняття рішення, можуть виявлятися у різноманітних умовах. Для навчального матеріалу можна використовувати, наприклад, наступну ситуацію. Будинок на околиці житлового масиву розташований поряд із лісопосадкою і залізницею. Той, хто навчається, прибуває сюди за викликом. У цей час наближається поїзд. З боку вікон будинку чути крики. В той же час з під'їзду будинку вибігає людина і зникає за рогом. Для слухача постає вибір у прийнятті рішення:

1/ увійти у будинок;

2/ переслідувати "правопорушника";

3/ залишаючись на місці, вибрати позицію. Припустимо, курсант прийняв рішення діяти згідно першого пункту, тобто переслідувати людину. Переслідуючи його, він помічає, що "злочинець" зник за поворотом і продовжує погоню в цьому ж напрямі. В результаті він не може затримати його, оскільки той, обігнувши будинок, встигає заскочити в останній вагон поїзда /умовно/. У цьому випадку прийняте курсантом рішення виявилось неправильним. Він врахував керовані сторони - оперативність ситуації "діяти без зволікання"; врахував швидкість свого руху переважно у фізичному відношенні, наявність зброї, а також непередбачувані дії з боку правопорушника /при поворотах призупинявся, був обережним/. Однак він не співвідніс значимості керованих і некерованих сторін критичної ситуації і в результаті не використав сприятливий момент: правопорушник прийняв рішення не рухатись у лісопосадку, а стрибнув в поїзд, який рухався. Але ще був момент неточності: а чи був це правопорушник?

У цьому випадку для прийняття правильного рішення необхідний реальний розрахунок, який би включав швидкість переміщення власну і порушника, відстань між ними і поїздом, який наближається і т.п. Правильне рішення не в тому, щоб намагатись наздогнати злочинця, а в тому, щоб обмежити йому простір для переміщень. Перекривши шлях до залізниці, він має можливість контролювати одночасно велику частину простору /будинок, залізницю, місцевість навколо/, а потім приступити до припинення дій правопорушника. У іншому випадку, коли правопорушник встигає використати наявність поїзду, з'являються необмежені можливості для його переміщення, через що контроль за ним набагато ускладнюється.

Викладена ситуація досить проста і не є універсальною з точки зору можливого вибору дій. Однак, даний приклад показує, наскільки вдавана очевидність дій помилкова більше, ніж варіанти, на перший погляд, нелогічних ходів. Можливий інший вибір дій, коли поїзд пройшов, а наростаючі крики тривають. Відмітивши прикмети людини і траєкторію її переміщення, курсант приймає рішення проникнути в середину будинку. При цьому слід враховувати нові некеровані сторони ситуації.

Як видно, у швидкоплинній ситуації тому, хто навчається, необхідно не тільки правильно приймати рішення у виборі дій, але і оперативно мислити. Здатність оперативно приймати рішення в умовах, коли рухова діяльність забирає багато сил, здійснює суттєвий вплив на якість завдань, які виконуються. Висока динаміка з паралельним тактичним осмисленням всієї ситуації вважається найвищим критерієм в оцінюванні підготовленості курсантів. У вирішенні теоретичних і практичних задач виявляється його темперамент. Динамічні властивості особистості становлять особливості темпераменту. Ці особливості виявляються у процесі вирішення рухових задач. Наприклад, швидкість рухів тісно пов'язана із швидкістю мислення і точністю сенсорної корекції рухів, необхідної для "утримання" швидкісного руху в межах оптимальної траєкторії.

Відмінні результати можуть показати ті курсанти, у яких темп рухів тісно пов'язаний з можливостями переключення уваги і направленості думки. В ідеалі думка повинна хоч трохи випереджати поточний рух, ніби прокладати йому дорогу, прогнозуючи майбутнє положення тіла у просторі. Однак не можна удаватися до виконання складного, з ризиком для життя, завдання, коли ті, хто навчаються, не мають точної направленої думки, коли пошук рішення йде одночасно з хаотичними рухами. У таких випадках темп рухів може падати. Процес обдумування викликав невпевненість. Тільки за рахунок напрацьованої навички у вмінні прогнозувати по ходу ситуацію, будувати тактику спільно з відпрацьованими руховими навичками можна досягти хороших результатів. Якщо у курсанта закріплена навичка однієї направленості, наприклад, здатність подумки ловити хід подій, і в той же час він не володіє навичкою у діях /чи навпаки/, то рішення поставленої задачі навряд чи здійснюване.

Тактичні дії співробітників у критичній ситуації часто відрізняються простотою вибору, коли спрацьовують стереотипи мислення, банальна логіка прямої протидії будь-якій дії. Сама швидкоплинність ситуації примушує спрацьовувати подібний стереотип мислення. У навчальному процесі повинні переважати різноманітні приблизні моделі ситуацій, які сприяють розвитку стереотипу мислення курсантів у прийнятті правильного рішення. Модель ситуації розігрується у такому ж темпі, як і реальна подія, тобто часові параметри самої демонстрації на обдумування дій мінімальні. Припустимо, ті, хто навчаються, прибули на автомобілі і обстежують місце пригоди. Несподівано виявляється /з'являється/ "правопорушник", який зразу ж починає тікати у бік траси через місцевість, яка незручна для проїзду /кущі, парк, ліс і т.д./. Курсанти, як правило, приймають рішення переслідувати його на автомобілі чи виїхати на трасу, щоб перекрити йому шлях. Сама ситуація, що виникла /точніше, її швидкоплинність/, примушує прийняти таке рішення.

Тактичне моделювання даної ситуації будується з урахуванням керованих і некерованих складових. Виграти час, позиційне розташування, фактор несподіваності - це ті складники ситуації, якими керують ті, хто навчаються. Продемонструвати, наприклад, переслідування так, щоб "правопорушник" переконався: всі пустились у погоню за ним на автомобілі у напрямку траси. Замість цього всього один з тих, хто навчаються, демонстративно показує, що він на автомобілі рухається до траси, а один-два співробітника переслідують його на відстані по даній місцевості і один-два перекривають шлях у тому місці, де можна звернути далі від траси /на випадок, якщо злочинець зрозуміє, що йому хочуть перекрити шлях до траси/.

За такої тактики майбутнє зіткнення для злочинця буде несподіваним. Курсанти повинні розуміти, що перевага тимчасова, розрахована на розгубленість злочинця, виграна за рахунок завчасної психологічної і позиційної підготованості до цього зіткнення.

Зміст занять зі спеціальної підготовки слід насичувати різноманітністю ситуаційних моделей, у яких динаміка супроводжується постійним осмисленням обстановки, власних дій і протидій партнера. Тактико-рухові моделі за тривалістю різноманітні. Відпрацьовувати їх можна як на коротких, так і на довгих дистанціях, в умовах спеціалізованих приміщень і навчальних полігонів. Доцільно кросову підготовку поєднувати з орієнтуванням на місцевості, ускладнюючи дистанцію різноманітними додатковими зовнішніми впливами.

Навчання курсантів тактичній руховій поведінці можна здійснювати за допомогою теоретичного практикуму ще до того, як приступити до відпрацювання моделей безпосередньо у динаміці. Це дозволить підвищити у тих, хто навчається, концентрацію і переключення уваги. Засобами такої підготовки можуть служити різноманітні ігри.

У відповідності з рівнями розвитку вказаних якостей у тих, хто навчається, сформованими у них механізмами стійкості до зовнішніх проявів небезпеки, перед

ними можна ставити складні за виконанням задачі з використанням фактичних задумів. Тактичні задуми будуються з урахуванням знань про злочинця.

На жаль, діагностувати особу швидко, щоб потім скоригувати свою поведінку, розкрити мотиви у скоєні можливих злочинних дій не завжди можливо. Однак розпізнавання акцентованих рис особистості певною мірою сприяє цьому. По суті, це ті ж індивідуальні риси, але вони володіють тенденцією до переходу у патологічний стан. Більшість правопорушників володіють такими типовими акцентами. Виявляються вони по-різному тому, що у таких людях потенційно закладені як можливості позитивного вирішення конфлікту, так і соціально небезпечний негативний заряд. Багато хто з них постає надалі у негативному світлі, так як життєві обставини часто сприяють їх прояву саме у цьому напрямі. Тут необхідно вміло регулювати і, частіше за все, нестандартно використовувати тактичні прийоми впливу на їх стан. Можна так сказати: поле творчого вирішення значно розширюється. Ті, хто навчаються, перебувають у більш складному творчому пошуку. Однак "час піджимав", а помилитися не можна.

Припустимо, поставлена задача затримати "правопорушника", який вирізняється характерною жорстокістю. Якщо такий "правопорушник" відчував наближення небезпеки, він діє необачно, без коливань. Вибір тактичного рішення по затриманню будується без попереднього зайвого загрозливого нагнітання обстановки. Ті, що навчаються, повинні передбачити умови місцевості, у якій знаходиться "правопорушник" і відсутність поблизу сторонніх осіб. З такою характеристикою злочинці здатні шантажувати, захоплювати безпомічних людей у якості заручників. Жорстокість породжує насилля. Тому бажано до самого моменту сутички із суб'єктом не виявляти ніякої жорстокості. Однак, вже при безпосередньому контакті з таким правопорушником проявити міць, силу /без надмірності/, професіоналізм. Як правило, вони покораються силі і виконаним тактично несподіваним впливам. Курсанти при розгляді таких ситуацій повинні врахувати, що жорстокість буває осмисленою і бездумною. При осмислених діях правопорушники найбільш небезпечні. Підхід тут повинен бути нестандартний. Необхідно розрахувати різноманітні варіанти дій. Дії по затриманню бездоганні, так як будь-який промах подвоїть жорстокість з боку суб'єкта. Бездумна жорстокість також небезпечна, але менш підступна. Дії такого правопорушника більш прямолінійні.

На заняттях того, хто навчається, знайомлять з короткою характеристикою злочинця, потім дається коротка вступна характеристика ситуації, яка буде розігруватись. Курсант буде кілька варіантів тактичних рішень щодо попередження небезпеки /при захопленні чи переслідуванні і т.п./. На початку підготовки час переключення з одного тактичного задуму на інший довільний. Потім, по мірі удосконалення матеріалу, час на виконання завдання обмежується до моменту об'єднання самих дій і уживаних тактичних варіантів рішень у конкретній ситуації.

Методи впливу, вироблені за допомогою тактики, використовуються у період назрівання екстремальної ситуації, в умовах екстремальної ситуації і в момент безпосередньої сутички із злочинцем.

Практичні заняття, насичені комплексом тактичних впливів з одночасним переходом до безпосереднього фізичного контакту, вимагають значних вольових зусиль. Не володіючи вольовими якостями, задумане може зруйнуватись на будь-якому етапі події, що розгортається. Вольові якості є першочерговими для вирішення складних проблем протягом всієї службової діяльності. Наявність волі супроводжується комплексом якостей: ініціативність, переконливість, розсудливість, витримка, самовладання.

Однією з ефективних моделей у вихованні спеціальних якостей вважається, коли вони виявляються комплексно. Прикладом може служити така практична модель. Одна група тих, які навчаються, у ролі "співробітників" отримує завдання прибігти в пункт " " за певний час. При цьому вони орієнтуються на місцевості за компасом, азимутом. Друга група у ролі "противників" паралельно рухається з ними і створює завади першій групі: перекривають шлях, збивають з орієнтиру /знімають знаки/, вступають у швидкоплинну боротьбу, у спаринги /із завчасно дібраним партнером протилежної групи/. Таким чином, ті, що навчаються, долають дистанцію у 6-10 км, при цьому одночасно докладають значних вольових зусиль у подоланні дистанції, перешкод, у сутичках з "противником", приймають тактичні рішення з уникнення "зайвий раз" "противника", одночасно не збиваючись з орієнтиру і прибувають вчасно до місця призначення.

Складність перебування у безпосередньому фізичному контакті з противником виставляє вимогу цілеспрямовано виховувати у тих, що навчаються, силу волі.

Часто буває, що заняття з рукопашного бою проходять у обумовлених чи вільних спарингах, однак вольові якості при цьому виявляються не завжди у повній мірі. В атмосфері поєдинків без прояву вольових зусиль важко відтворити ту реальну дійсність, з якою стикаються співробітники у службовій діяльності. Тому навчальний процес слід організувати так, щоб відходити від стандартів, вводити у нього "вставки" психологічного напруження, не відхиляючись при цьому від схеми бою. Багато хто може вважати, що участь в обумовлених спарингах вже є одним із засобів виховання волі. Це поняття не зовсім правильне, так як без свідомого, цілеспрямованого виховання даної якості неможливо підвищити ефективну стійкість у діях в екстремальній ситуації.

Буває так, що добре підготовлений співробітник при зустрічі з двома злочинцями чи озброєним ножем злочинцем часто занепадає духом, не може зосередитись, хоча у фізичному відношенні має певну перевагу. Саме у процесі тренування необхідно направляти його волю на виконання дій. Вольові зусилля виникають тоді, коли спостерігається і усвідомлюється протиріччя, конфлікт між бажаною метою і засобами її досягнення. Прикладом може служити обтяжлива задуха перед прийняттям рішення /час зосередження уваги перед дією/.

Щоб на заняттях з рукопашного бою ті, хто навчаються виявляли максимум вольових зусиль, необхідно їх ставити у такі умови поєдинків, де один з курсантів явно прагне вразити другого /гумовим чи тупим металевим ножом у захисний жилет/. Чи в період бою з двома партнерами третьому поставити завдання: не допустити захопити себе, намагатись вирватись без захоплення з перевагою для себе, закінчити дію останнім /чи то в атаці, чи то при виконанні прийому/. Одночасно створюється не хаотичний фон поєдинку, а цілеспрямований, наповнений напруженням і технікою дії малюнок бою. Припустимо, виконуючи зусилля на межі, закінчити поєдинок останнім /з динамічного поєдинку, що склався/. Наскільки той, хто навчається, володіє вольовими якостями, можна бачити при проведенні спеціальних вправ. За їх допомогою можна не тільки виявити, але і виховати, розвинути у тих, хто навчається, дані якості.

Наприклад, у поєдинку, який проводиться за правилами рукопашного бою з повним контактом у тудуб /чи у боксі, боротьбі/, один з тих, які навчаються, не дивлячись на те, що він виграв бій з великою перевагою, продовжує атакувати і набирати бали до останньої секунди поєдинку. Таке прагнення можна розцінювати як позитивне /вольове/. Якщо поєдинок складається без вольових прагнень, необхідно призупинити його і вимагати виконання поставленого завдання.

У іншому випадку, якщо у того, хто навчається, у поєдинку відмічається незначна перевага і він надалі вже "пасує", ухилиється /без прояву тактики/, імітує атаку, його необхідно виправити.

Буває так, що другий партнер значно програє першому. Однак десь на середині бою він зумів зібратись і прагне повернути хід поєдинку, наздогнати суперника за оціночними діями. Інструктору /викладачу/ слід заохотити дії другого партнера. Це надасть тому, хто навчається, більшої впевненості і може сприяти формуванню стійкої рухової поведінки. Якщо в період поєдинку прояви волі відсутні, інструктор по ходу бою примушує того, хто вчиться, виявити дану якість. Курсант, який постійно погоджується з тим, що партнер його обіграє і не виявляє при цьому жодних зусиль, щоб відігратись, фактично не володіє необхідними якостями. Значить, він не здатний ефективно діяти в екстремальній обстановці, протидіяти нападу агресивного злочинця.

Література:

1. Анохин П.К. /под общ.ред./ Проблемы принятия решения. М.:Наука. 1976.
2. Бабовоз С.П., Даровских В.А. и др. Специальная тактика по пресечению массовых беспорядков и задержанию вооруженных преступников. Минск, 1990, МВД СССР.
3. Витенас Т.Ф., Янкаускас И.М. Профессионально-прикладная физическая подготовка как средство тренировки ведущих качеств. - В кн.: Материалы научно-методической республиканской конференции. Вильнюс, 1980.
4. Гурова Л.Л. Психологический анализ решения творческих задач. - Воронеж: Изд-во Воронежского университета, 1976.